

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 581-584.

Geliş Tarihi–Received Date: 19.03.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 08.05.2021

KİTAP İNCELEMESİ – BOOK REVIEW

DÜNYA TARİHİNDE ORTA ASYA*

HAVA NUR YEŞİLYURT**

Peter B. Golden, Türkiyatçı ve dilbilimci olarak değerlendirilen Amerikalı bir tarih profesörüdür. İlgili alanı olan Avrasya, Türk halkları, Türk filolojisi, Hazarlar, Macar erken tarihi ve Kafkaslara yönelik neredeyse 200’den fazla çalışması mevcuttur. Bunlar arasından *Türk Halkları Tarihine Giriş*, *Hazar Çalışmaları*, *Dünya Tarihinde Orta Asya* adlı eserlerinden bazıları Türkçeye çevrilerek okuyuculara sunulmuştur.

Dünya tarihinde Orta Asya, isimli çalışma *Halklar Tabakası* başlığı altındaki giriş kısmı haricinde dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “*Göçebeliliğin Doğuşu ve Vaha Şehir-Devletleri*”; ikinci bölüm, “*İlk Göçebeler: Savaşı Meslek Edinenler*”; üçüncü bölüm, “*Kutlu Kağanlar: Türkler ve Halefleri*”; dördüncü bölüm, “*İpek Yolu Şehirleri ve İslam’ın Zuhuru*”; beşinci bölüm, “*Bozkır Semalarında Hilal: İslam ve Türk Halkları*”; altıncı bölüm, “*Moğol Kasırgası*”; yedinci bölüm, “*Son Cengizliler, Timur ve Timurlu Rönesansı*”; sekizinci bölüm, “*Barut Çağı ve İmparatorlukların Tazyiki*” ve son olarak dokuzuncu bölüm “*Modernite Meseleleri*” başlıklarını taşımaktadır. Bu bölümler haricinde üç *ön söz –editörün ön sözü, yazarın Türkçe baskıya ön sözü ve çevirmenin ön sözü–* ve *zaman dizini, ileri okumalar, genel ağ ve dizin* başlıklarını taşıyan eklemeler de kitapta yer almaktadır. Ayrıca kitap içerisinde Mertcan Akan tarafından hazırlandığı belirtilen haritalar da mevcuttur. 2011 yılında Oxford University Press tarafından İngilizce olarak yayınlanan bu kitap, Yahya Kemal Taştan tarafından Türkçeye çevrilerek 2015 yılında Ötügen Neşriyat aracılığı ile Türk okurlarına sunulmuştur.

Asıl adı *Central Asia World History* olan ve Türkçe çevirisiyle *Dünya Tarihinde Orta Asya* adını alan kitap, Oxford University Press tarafından yayınlanan *The New Oxford World History* adlı 24 kitaplık bir serinin parçasıdır. Serinin editörlüğünü Bonnie G. Smith ile Anand Yang yaptığından dolayı kitabın giriş kısmında bu iki ismin ön sözleri mevcuttur. Bu ön sözde serinin neden kaleme alındığı açıklanmaktadır. Batı Avrupa ve ABD tarihi manasına geldiği genellikle kabul edilen *eski dünya tarihine* farklı bir bakış açısı getirmek için kaleme alınan bu seride amaç, insanoğlunun yaşamını yeniden yorumlayarak bu durumun yakından bir fotoğrafını çekmek ve dünya tarihine sıradan insanların gözünden bakma imkânını sağlamaktır.

Peter B. Golden’ın yazdığı söz konusu kitapta ise amaç, ön sözde belirttiği üzere, dünyanın oldukça önemli ve geniş bir bölgesi olan Orta Asya’daki halkların ve devletlerin, siyasi ve sosyal tarihini özetleyici bir biçimde anlatabilmek ve modern dünyaya şekil veren etkenlerin erken unsurlarını oluşturduğu görüşünü izah edebilmektir. Ayrıca yazar, yine ön sözünde, kitabı yalnızca bu alanda yüzeysel bilgilere sahip olan İngiliz okurları için kaleme alırken dahi daima Türk okurlarını da göz önünde bulundurduğunu belirtmektedir. Asıl okuyucu kitlesinin üniversite öğrencileri ile tarihe meraklı okurlar olmasını hedeflediğini belirten yazar bu doğrultuda kitabın, alanın uzmanlarına yönelik olmadığını ancak içeriğinde ilgilerini çekecek bazı noktaların bulunduğunu ümit ettiğini ifade etmektedir.

Kitabın giriş bölümü olan “Halklar Tabakası”, 17. ve 25. sayfalar arasını kapsamaktadır. Bu bölümde Orta Asya coğrafyası hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Esasen burada verilen bilgiler, sonraki bölümlerde anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Yazar okuyucuya kendi bakış açısı haricinde farklı perspektifleri de katarak bir anlatım sunmaktadır. Öncelikle Orta Asya’nın farklı dine mensup kişilerin buluşma yeri olduğuna değinen yazar, akabinde toplum yapısı hakkında ifadelerde bulunmaktadır. Orta Asya’nın vadilerdeki yerleşik halk ve bozkırlardaki göçebeler olmak üzere farklı hayat tarzlarına sahip iki toplumdun oluştuğunu belirten yazar çalışmasında, nüfusun büyük çoğunluğunun göçebe oluşundan kaynaklı bu kısma ağırlık vermiştir.

Göçebelerin *barbar* olarak ifade edilmesinin, *vasal* ve *yabancı* kelimelerinden sonra geldiğini belirten yazar, onların sanıldığı gibi yabani bir hayat tarzına değil de arkeolojik keşiflerden elde edilen buluntulara göre

* Peter Benjamin Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018 (3. Baskı), 246 s.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, E-Posta: hava.yesilyurt@hbv.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0001-9065-1381

DÜNYA TARİHİNDE ORTA ASYA

zengin ve gönençli bir hayat tarzına sahip olduklarını söylemektedir. Bu doğrultuda “Altın Elbiseli Adam” örnek gösterilmektedir.

Yazarın çalışmanın bu kısmında verdiği bilgilere göre, yerleşik ve göçebe halkın birbirleriyle bağ kurması Orta Asya'nın ortak bir hayata sahip olmasını sağlamıştır. Çalışmada, yeryüzündeki toprakların yaklaşık 1/7'sini (8 milyon mil kare) kapsayan ve Avrasya'nın kalbi olarak ifade edilen Orta Asya'nın sınırları, bugünkü devletler üzerinden verilmekle birlikte oldukça geniş bir coğrafyadan bahsedilmektedir. Bu bilgilere göre, batısında Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan devletlerinin; Müslüman Sincan bölgesi hariç Budizm yaygın olan doğusunda ise Çin'in sınırları içerisinde yer alan Sincan Uygur ile İç Moğolistan Özerk bölgeleri ve Mançurya'nın kapsadığı coğrafi saha, Orta Asya olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda da geniş bir haritaya girişin ilk safhasında yer verilmiştir. Orta Asya'nın sınırlarına ilişkin bilgi veren yazar, buradaki nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirterek dini yapıya ilişkin de bilgi sağlamıştır.

Orta Asya'nın hâkim bitki örtüsü bozkır olarak belirtilen ve buradaki kuraklığa vurgu yapılan çalışmada diğer yandan Amu Derya ve Sır Derya gibi nehirlerden beslenen vahalarda ise tarım yapıldığına dikkat çekilmektedir. Toplumun sosyal hayatına ilişkin bazı bilgilerin yer aldığı çalışmanın bu kısmında yazarın, dil hususundaki ifadeleri mühimdir. Bu doğrultuda Hint-Avrupa ve Altay dil ailelerinin, Orta Asya tarihine hükmettiğini söylemekle birlikte bu görüşüne karşıt olanların fikirlerine de yer vermektedir. Dil yayılmasının, fetih, toplu göç, bir halkın başka bir halk tarafından toptan yer değiştirmeye zorlanması, tedrici sızma ve karşılıklı ilişkiler ile gerçekleşebileceği, ancak, söz konusu yayılmanın hangi araçlarla gerçekleştiğinin her zaman bilinmediği şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Bu bölümle ilgili son olarak, halkların, kaynaşmış birçok etnik ve dil tabakalarının bir ürünü olduğunu ve siyasi hesaplaşmalar neticesinde bir araya geldiğini belirten yazar, halkların teşekkülünü hala devam bir süreç olarak görerek son noktayı koymaktadır. Kısacası bu bölümde yazar, hakikaten giriş niteliğinde verdiği genel bilgilerle sonraki bölümlerde anlatacaklarının temelini atmaktadır.

Birinci bölüm, “Göçebelğin Doğuşu ve Vaha Şehir-Devletleri” başlığını taşımakla birlikte 27. ve 43. sayfalar arasını kapsamaktadır. Bu bölümde başlıkla bağlantılı bir şekilde, Orta Asya'ya gerçekleşen göçlerle halkların iskânından hareketle, göçebelğin doğuşunu sağlayan etkenler, yerleşik hayata giden süreç ve şehirleşme, farklı ifadelerle kısa ve öz bir biçimde anlatılmaktadır.

İkinci bölüm, “İlk Göçebeler: Savaşı Meslek Edinenler” başlığını taşımakta ve sayfa 45 ile 64 arasını kapsamaktadır. Bu bölümde, Hint-Avrupa dil topluluğunun dağılmasından ötürü Avrasya ve çevresinde bir halk taşınmasının yaşanmasıyla Hint-İranlıların, Doğu Türkistan çevresine gelmesi, buradaki halklarla ilişkileri ve sosyal durumları üzerinde durulmakla birlikte İrani göçebeler, İskitler, Asya ve Avrupa Hunları, Kuşanlar ve bunların Yüceçiler veya Çin ile olan ilişkileri, siyasi tarihleri ve sosyal durumları anlatılmaktadır.

Üçüncü bölüm, “Kutlu Kağanlar: Türkler ve Halefleri” başlığını taşımakla birlikte sayfa 65 ile 85 arasını kapsamaktadır. Bu bölümde Asya Hunları ve Han Hanedanı'nın çöktüğü istikrarsızlık döneminde ortaya çıkan, yazar tarafından üç mühim devlet olarak tanımlanan Tabgaçlar, Asya Avarları ve Eftalitlere değinilerek bozkırların zamanla Türkleşmesinden sonra ortaya çıkan devletlerden ağırlıklı olarak Göktürkler üzerinde durulmakta, daha sonra ise Uygurlar ve Kırgızlar anlatılmaktadır.

Dördüncü bölüm, “İpek Yolu Şehirleri ve İslam'ın Zuhuru” başlığını taşımakta ve sayfa 87 ile 105 arasını kapsamaktadır. Bu bölümde önceki bölümlerde bahsi geçen İpek Yolu'nun teşekkülünün ardından bu hat üzerindeki Taşkent, Buhara, Semerkand, Hoten, Kaşgar ve Kuça gibi şehirler ile Harezmi ve Mâverâünnehir bölgelerinin hüviyeti anlatılmakta ve bilhassa Soğd şehirleri ile Soğdlar üzerinde durularak, Budizm ile Zerdüştlüğe değinilmektedir. Ayrıca son Sasani kralının öldürülmesiyle İran'ın Araplara boyun eğmesi sonrası başlayan Arap-İslam fetihleri, Orta Asya'da siyasi bir aktör olarak kendilerini gösteren Araplar ve bölgedeki siyasi teşekküllerin ilişkileri ile İslam dininin bu şekilde bölgede nasıl zuhur ve nüfuz ettiği anlatılarak bölüm sonlandırılmaktadır.

Beşinci bölüm, “Bozkır Semalarında Hilal: İslam ve Türk Halkları” başlıklı olup, sayfa 107 ve 123 arasını kapsamaktadır. Anlatımının başında bugünkü Orta Asya Türk halklarının etnik yapılarını meydana getiren olayı göçlere bağlayan yazar, Karluklar, Peçenekler, Kimekler ve Kırgızlara kısaca değindikten sonra Müslümanların Avrasya'dan sağladığı kölelerin tedarikçisi olduğunu belirttiği Hazarlar ve Samaniler hakkında bilhassa Samanilerin İslam'ın yayılmasındaki konumuna değinerek siyasi ve sosyal bilgiler vermektedir. Samanilerin ardından ilk Müslüman-Türk devletleri mahiyetinde olan İtil Bulgarları, Karahanlılar, Gazneliler hakkında çok yönlü bilgiler veren yazar, son olarak Selçuklulara da değinerek anlatımı bitirmektedir.

Altıncı bölüm, “Moğol Kasırgası” başlığını taşımakta ve sayfa 125 ile 144 arasını kapsamaktadır. Moğollardan önce Orta Asya'da hüküm süren dört devlet özelinde siyasi duruma kısaca değinen yazar, Cengiz Han'ın yükselişi ile Moğol kasırgasının gelişiminin ardından ardılı Cengizadeler ve Moğol devletleri ile Moğolların sosyal durumlarından ve yarattıkları etkilerden bahsederek bölümü sonlandırmaktadır.

Yedinci bölüm, “Son Cengizliler, Timur ve Timur Rönesansı” başlıklı olup, sayfa 145 ve 164 arasında kapsamaktadır. Bu bölümde, önceki bölümün devamı niteliğinde olup, Cengizlilerden sonra Moğolların akıbeti, Timur’un ortaya çıkışı, devleti ve devletindeki ilmi gelişmeler harmanlanarak anlatılmaktadır. Bu anlatımda siyasi durumun yanı sıra İslamlaşma ile sosyo-kültürel gelişmelere de özellikle değinilmektedir.

Sekizinci bölüm, “Barut Çağı ve İmparatorlukların Tazyiki” başlığını taşımakta ve sayfa 165 ile 190 arasında kapsamaktadır. Başlangıçta 16. yüzyıldaki siyasi durum, etnik ve dinî kimlikler göz önüne alınarak belirtilmektedir. Bu bağlamda Safeviler, Moskova (Rus) Knezliği, Orta Asya toplulukları (Kazak, Özbekler) ve Babürlüler hakkında bilgiler verilmekle birlikte ateşli silahların icadından sonra değişen dengeler, ilişkiler ve mücadeleler anlatılmaktadır.

Dokuzuncu bölüm, “Modernite Meselesi” başlığını taşımakla birlikte sayfa 191 ve 216 arasında kapsamaktadır. Bu bölümde, siyasi açıdan bölünen ve yeni hükümler tarafından tam olarak bilinmeyen Orta Asya’nın yaşadığı değişim anlatılmaktadır. Bu anlatımda Rusların politikalarının üzerinde durulmakla birlikte 19. ve 20. yüzyıllardaki Orta Asya’nın siyasi ve sosyal durumuna ağırlık verilmektedir. Hülasa kitabın içeriği bu şekildedir.

Golden, ön sözde söylediklerine ve amacına bağlı kalarak, Orta Asya’nın devletler ve halklar tarihine ağırlıklı olarak sosyo-kültürel açıdan yaklaşmış ve bu doğrultuda bilgiler vermiştir. Her bölümde bahsi geçen dönemin en çarpıcı özelliği, başlık olarak kullanılmıştır. Kitabı, farklı başlıklar altında bölüm bölüm her biri ayrı birer konuymuş gibi kaleme alıyor gözükse de esasında bu bölümlerin birbirleriyle bağlantılı oldukları, kitabı okudukça anlaşılacaktır. Bölümler yani işlenen konular arasındaki irtibat, hızlı geçişlerden ötürü bazı boşluklar olsa da kronolojik bir biçimde sağlanmaktadır. Oldukça geniş bir bakış açısından çok yönlü bilgiler verilerek, konular betimlenmeye çalışılmaktadır. Verilen bilgilerde yazarın, Batı literatüründe oldukça yaygın olan Avrupa merkezci bakış açısının izlerini taşıdığını görmek de ayrıca mümkündür. Golden, bilgileri verirken teori veya hissiyata değil, kaynağını farklı görüşlerden veya dilbiliminden sağladığı analizlerine dayanmaktadır. Ayrıca bu analizlerini paylaşırken kesin bir üslup da kullanmamaktadır. Bu bakımdan yazarın analizleri, onu literatürde ayrı bir yere koymaktadır. Kitabın konusuna yönelik literatürde var olan, V. V. Barthold’un yazmış olduğu “Orta Asya: Tarih ve Uygarlık” adlı kitap, bu kitaba alternatif olabilir ancak konuya yaklaşımı ve kapsamı bakımından bu kitaptan ayrılmaktadır.

Golden, mantıklı, tutarlı ve ağırlıklı olarak genelgeçer sayılabilecek bilgileri, konuya odaklanmış bir halde bağlamına oturtarak açık ve anlaşılır bir dille okuyucuya sunmaktadır. Türkçe çevirisi anlaşılabilirlik bakımından kolay ve iyi bir dille yazılmış bu kitap, üniversite öğrencilerine ve tarih meraklılarına yönelik yazıldığından olsa gerek pek fazla ağır ifadeler ve yoğun jargon içermemektedir. Yazı boyutunun büyük olması da okunuşunu kolaylaştırmaktadır. Ayrıca görsel olarak okuyucuya haritalar sunulması, konuya yönelik ilgi çeken ve eserin içeriğini zenginleştiren bir etkidir.

Özetleyici bir amaç doğrultusunda kaleme alındığından olsa gerek, bazı meselelerin derinliklerine inilmeyerek üstünkörü geçilmiş, konunun özü okuyucuya sunulmuştur. Bu noktalara; Asya Hunları, Göktürkler ve Karahanlılar gibi birkaç siyasi teşekkülün veya hanedanın menşelerinin belirsiz olduğunu söylemesi örnek gösterilebilir. Yine anlatımda, İskitlerin İrani olduğu tezi, “yabgu” unvanının İrani bir unvan olabileceği gibi bazı tartışmalı meselelerde tartışmalı ifadelerde bulunması ve Avrupa Hunları gibi bazı devletlerin anlatımında yalnızca belirli bir yöneticiye/hükümdara odaklanması gibi hususlar, kitabın eksik ve tartışmalı noktalarıdır. Bu durum, dediğimiz gibi özetleyici bir amaç doğrultusunda kaleme alındığından olsa gerek, kitabın derinliğini bir nebze düşürse de anlaşılabilirliğini arttırmaktadır. Ancak bu durum tabii ki kitabın önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Kitap, konuya yönelik bir giriş, yazıldığı kesime yönelik de bir başucu kitabı niteliğindedir.

Golden’in kitabında vermiş olduğu bilgiler ve kullanmış olduğu yöntem konuya hâkimiyetinin yanı sıra literatüre hâkimiyetini de göstermektedir. Literatürde Orta Asya’ya yönelik yazılmış olan ve ön plana çıkan yabancı kitaplardan, hatta bunların bazıları Türkçeye çevrildiği için bizler de yararlanmaktayız, yararlanmakla birlikte metin içerisinde bahsettiği konunun dönemine ait ana kaynaklardan da kesitler sunarak buna yönelik ifadelerde bulunmaktadır. Literatürden bahsetmişken Golden, bu kitabını sunarak Batı literatüründeki “dünya tarihinin Avrupa ve ABD’den ibaret olduğu” görüşünü tenkit ve tadil etmektedir. Bu doğrultudaki yaklaşımlara yönelik, dünya tarihinde Orta Asya’nın ne kadar mühim bir konumda olduğuna dair ifadelerde bulunması, literatürde yeni veya farklı olarak değerlendirilebilecek bir saha açmaktadır.

Sonuç olarak, yazar belirttiği amaç doğrultusunda hedeflediği kesime yönelik bir eser kaleme almak istemiş ve bunu gerçekten başarmıştır. Kitap, her açıdan yazarın amacına ve hedef kesimine yöneliktir. Konuların başlığı, içeriği, dili, üslubu ve hatta verilen haritalar ile kronoloji cetveli dahi bu hususa örnektir. Tarih okumaya yeni başlamış, bu konuyla ilgili birkaç okuma yapmış ve merak duyan herkese önerilebilecek nitelikte olan bu kitap tarih öğrencilerinin de istifadesine sunulabilecek bir kaynaktır.

